

ПЕРЕКЛАД ЛАТИНІЗМІВ У ТЕКСТАХ З РОСЛИННИЦТВА І ЗЕМЛЕРОБСТВА

Сидорук Г. І., Нехорошева М. В. Переклад латинізмів у текстах з рослинництва і землеробства.

У статті розглянуто особливості використання латинізмів при перекладі текстів з рослинництва та землеробства, проаналізовано мовні засоби та їхній вплив на значення лексичних одиниць. Особливу увагу зосереджено на дослідженні латинських елементів в лексичних одиницях та способах їхньої реалізації в перекладі і з'ясовано механізми взаємодії різних чинників у процесі запозичення латинських за походженням лексем у різних мовах.

Ключові слова: латинізм, термін, запозичення, землеробство, рослинництво.

Сидорук Г. І., Нехорошева М. В. Перевод латинизмов в текстах по растениеводству и земледелию.

В статье рассмотрены особенности использования латинизмов при переводе текстов по растениеводству и земледелию, проанализированы языковые средства и их влияние на значение лексических единиц. Особое внимание сосредоточено на исследовании латинских элементов в лексических единицах и способах их реализации в переводе и определяются механизмы взаимодействия разных факторов в процессе заимствования лексем латинского происхождения в разных языках.

Ключевые слова: латинизм, термин, заимствования, земледелие, растениеводство.

Sidoruk G. I., Nehorosheva N. V. Translation Latin words in the text of the crop and farming.

The article considers the peculiarities of using Latinisms in translating the texts on crop and agriculture, analyses the language resources and their influence on the meaning of lexical units. Special attention is paid to analyzing the Latin elements in lexical units and the ways of their realization in translation. The mechanisms of interaction of various factors in the borrowing of Latin origin tokens in different languages.

Key words: Latinism, term, borrowing, agriculture, plant cultivation.

Термінологічна лексика в результаті розвитку науки постійно поповнює словниковий склад мови. Ця лексика є одним з її динамічних, комплексних компонентів, що вимагає всебічного лінгвістичного дослідження.

Як зазначають мовознавці, мова є накопичувачем досвіду людської цивілізації, який якнайповніше втілено у словниковому складі, що відбиває зв'язки народів у різні періоди історії, адже одним зі шляхів розвитку лексики є запозичення слів із мов інших народів.

Відомо, що для східноєвропейських мов безпосереднім постачальником грецизмів виступала Візантія, тоді як в інші мови грецькі елементи потрапляли в основному через латину [1, с. 62].

Найдавніші латинські запозичення проникали у слов'янські мови переважно через германське посередництво, зокрема через готську і давньоверхньонімецьку мови. Постачальником латинізмів була середньогрецька мова. За доби Відродження східнослов'янські мови, зокрема староукраїнська, активно запозичають латинські слова як юридичні, фізичні, медичні терміни, адже в середні віки, в епоху Відродження і в пізніші часи латинська мова була головним засобом міжнародного культурного і наукового спілкування, мовою науковців, лікарів, письменників і дипломатів [9, с. 27].

Питання входження латинської лексики в українську літературну мову ставляться як у спеціальних лінгвістичних розвідках (І. С. Гриценко, Ю. В. Цимбалюк), так і у працях, які стосуються характеристики запозичень загалом (В. В. Акуленко, Л. Л. Гумецька, О. Г. Муромцева, Л. М. Полюга). У зарубіжній лінгвістиці серед численних праць вирізняються дослідження О. Б. Булики, В. С. Мошинської, Г. В. Рибіцької [2, с. 23].

Мета статті – з'ясування взаємодії внутрішньомовних та позамовних чинників у процесі запозичення латинських за походженням лексем у різних мовах.

Латинські слова, запозичені в цей час в англійську мову, стосуються медицини, фізики, механіки, біології, мистецтва, літератури, судочинства, законодавства, релігії тощо.

Варто зазначити, що незалежно від того, безпосередньо з латинської мови чи через французьку було запозичене те чи те слово в англійську мову в XV–XVI ст., корінь (основа) латинського слова залишається без змін: лат. *irrito, irritāre* – англ. *irritate*; лат. *separāre* – англ. *separate*; а також *collect, correct, permit, produce* та багато інших.

Ця особливість має істотне значення для історії мови при розв'язанні питання про час та епоху, коли було запозичене те чи те латинське слово. У XV–XVI ст., а також пізніше, у XVI–XVII ст., деякі латинізми були запозичені в англійську мову вдруге, бо ті самі латинські лексеми вже ввійшли до словникового складу англійської мови багато століть тому.

Так, запозичене з латинської мови в давньоанглійську слово

episcopus (VII ст.) перетворилося в *bishop*, а повторне запозичення цього слова в XV ст. дало сучасне слово *episcopal*. Аналогічно лат. *discus* дало сучасне слово *dish* (з давньоанглійської *disk*) та *disc*. Прикладів таких етимологічних пар (дублетів) в англійській мові дуже багато: *sure* – *secure* (з давньофр. *seure* та лат. *secūrus*); *ray* – *radius* (з давньофр. *rai* та лат. *radius*); *vowel* – *vocal* (з давньофр. *vouet* та лат. *vōcālis*) тощо. Щодо етимології, обидва слова кожної пари походять від латинського кореня: *sure* та *secure*, від лат. *securum* тощо.

При запозиченні іншомовних слів часто змінювалась належність їх до певного морфологічного класу частин мови. У такому разі «запозичувався», власне, корінь (основа) слова (іноді з префіксом), який уже в англійській мові вживався, як та чи та частина мови [6, с. 79].

Так, запозичене в XVI ст. латинське *adeptus*, дієприкметник минулого часу від *ad* (*ipisci*) (*attain*) (пор. рос. *adenm*), уже в 1553 р. трапляється у вигляді дієслова *to adept* у формі «*how could you have adepted such prerogative*». Пізніше *adept* уживається як прикметник та іменник, які залишилися і в сучасній мові. Подібним способом від латинського *ad nihil* був утворений прикметник *adnichilitate* (*reduce to nothing*): «*such poore adnichilitate orphans*».

Від латинського *invigilare* (*be watch*) було утворено прикметник *invigilate*, як у сполученні *to be invigilate* (*be watchful*), а пізніше дієслово з тим же значенням: «*to invigilate thus much for me*» [3, с. 158].

Виокремлюючи термін «лексичний латинізм» як об'єкт спеціального мовознавчого дослідження, треба зазначити, що це поняття не отримало ще загальноприйнятого визначення. У науковій літературі з проблем лексичних запозичень уживаються терміни «латинізм», «латиномовне запозичення», «греко-латинізм», «латинське запозичення», «латиноосновний полонізм». Найчастіше лінгвісти трактують «латинізм» як слово чи зворот, запозичені з латинської мови і такі, що сприймаються як чужорідні елементи (Д. І. Ганич, І. С. Олійник, С. В. Семчинський). Таке витлумачення не є цілком прийнятним, бо сприйняття запозичень як чужорідних елементів є суб'єктивним явищем для носіїв мови, яке залежить від рівня володіння іноземними мовами, загальноосвітнього рівня людини та її мовної інтуїції.

При визначенні латинізму важливим є принцип установлення

джерела запозичення. У сучасній лінгвістиці наявні цілком протилежні, навіть несумісні погляди на цю проблему. Особливі ускладнення виникають через хронологічну віддаленість класичних і сучасних мов, недосконалість, а часом і відсутність етимологічних досліджень. Сучасні німецькі славісти пропонують термін *Eurolatein* «евролатина» як умовну назву, що означає живу спадщину античності і гуманістичного Ренесансу в європейських мовах. Водночас висловлюється сумнів щодо правомірності використання терміна «латинізм» у слов'янських мовах, оскільки слов'янські народи та їх писемність, мовляв, так пізно з'явилися на історичній арені, що не може бути й мови про латинське мовне середовище [9, с. 127].

Дослідники виділяють окремих латинський лексичний пласт – «культизми чи латинізми» (*cultismos* o *latinismos*), тобто ті слова, які запозичені в більш пізній період розвитку романської мови і здебільшого книжним шляхом (В. В. Виноградов). Тому вони зазнавали тільки мінімальної фонетико-морфологічної адаптації (ісп. *voluntad*, *monumento*, *tirano*, *ocasiyn*, *consilo*, *insolencia*). Лексичні одиниці, які увійшли в мову в результаті дії релатинізації, виявляють з погляду походження певну подвійність. Вони одночасно продовжують і старі форми, утворені за участю латини [7, с. 4].

Семантична адаптація латинізмів є складним багаторівневим процесом. Латиномовні запозичення неоднотипні за відношенням до слова-етимона.

Тут представлені кілька типів залежності: а) моносемантичне запозичення в українській мові співвідноситься з однозначним латинським словом, причому помітних змін у семантиці слів не відбувається; б) збереження однозначності не супроводжується тотожністю значень, що пояснюється змінами або уточненнями у денотаті; в) семантична структура багатозначного слова-етимона спрощується; г) полісемантичні українські лексеми співвідносяться з моносемантичним словом у мові-джерелі; д) слова, які є багатозначними в українській мові і в мові-джерелі [9, с. 98].

Значна кількість латинських слів була запозичена без орфографічних змін: *alibi*, *animal*, *errata*, *formula*, *folio*, *item*, *maximum*, *minimum*, *superior* та інші.

Численна група слів, запозичених з латинської мови, характеризуються частковими змінами в орфографії, які полягали в

скороченні слова за рахунок: а) відкидання суфіксів; б) відкидання відмінкових закінчень. Прикладами таких слів можуть бути: а) *consult* (< лат. *consult-āre*), *expect* (<лат. *expect-āre*); б) *exclusion* (лат. *exclusiōn-is* (род.), *-em* (дав.), *conjugation* (лат. *conjugation-is* (род.), *-em* (дав.) тощо.

Деякі латинські слова зазнали орфографічних змін, характер яких дає підстави вважати, що ці слова були запозичені з латинської мови через французьку: лат. *conspicu-us* > *conspicuous*; лат. *extern-us* > *external*; лат. *celeri-tas* > *celerity* тощо [4, с. 58].

Сучасна ботанічна номенклатура бере початок від систем назв рослин і тварин, які вживали дослідники середніх віків і навіть ще більш давніх часів. Мовою вчених середньовіччя, як відомо, була латинь. Саме через багатотисячлітні традиції мертву мову древніх латинян використовували в ботаніці, зоології, мікології, мікробіології, медицині, землеробстві.

Біологічна латинь – це мова фахівців-систематиків, вона досить спрощена у граматичному плані, у ній багато запозичень із грецької та інших мов. Латинь використовується в біологічній термінології, назвах таксономічних категорій, понять, хвороб та засобів боротьби з ними і, передусім, у назвах видів рослин, тварин, грибів, бактерій і вірусів. В однієї і тієї ж рослини або тварини в різних народів, які говорять різними мовами і діалектами, що живуть у різних країнах, регіонах і місцевостях, можуть бути, відповідно, сотні різних назв.

На Землі існує понад 450 тисяч рослин. Їх необхідно було систематизувати, дати кожній свою назву. За цю справу взявся відомий шведський ботанік Карл Лінней (1707–1778). Великою заслугою К. Ліннея є запровадження для рослин чітких назв, які складаються з двох слів, так званої подвійної, або бінарної, номенклатури. Види рослин він об'єднав у роди. Назва кожного виду складається з двох слів, де перше означає рід, а разом перше й друге становлять назву виду. Ця номенклатура повністю зберегла своє наукове значення і в наші дні [10, с. 61].

Латинські запозичення поширені в землеробстві. Тематична структура сучасної термінології землеробства складається з 13 тематичних груп (назви властивостей і характеристик; назви процесів та дій; назви знарядь праці, приладів і механізмів; назви показників та величин; назви сільгоспкультур і їхніх частин; назви законів

землеробства; назви добрив і пестицидів; назви сільськогосподарських угідь; назви систем землеробства; назви сівозмін; назви хвороб і шкідників сільгоспкультур; назви осіб за видом діяльності, назви ґрунтів) залежать від універсальної концептуальної структури наукової картини світу (основні категорії: кількість, якість, предмет (об'єкт), дія, подія (результат), стан, місце, шлях (мета). На наш погляд, найперспективнішим напрямом дослідження цієї терміносистеми є розгляд землеробської картини світу з когнітивно-ономасіологічного погляду.

Важливою прикладною термінологічною проблемою є лексикографічний опис наукових галузей, що спирається на сучасну лексикографічну теорію, яка має специфіку щодо термінологічної лексики (формулювання дефініцій за правилами, розмежування термінології та номенклатури та ін.). На сучасному етапі гострою потребою є укладання словників сільськогосподарської (землеробської) термінології, які максимально повно відображали б її системну організацію.

Для формування наукової термінології землеробства (початок формування кінець XIX ст.) визначальними є два періоди: 20-ті та 90-ті рр. XX ст. початок XXI ст., які характеризуються активізацією процесів кодифікації. Звуження сфери функціонування термінології з 30-х до 90-х років, зумовлене соціолінгвістичними чинниками, негативно позначилося на її якісному та кількісному складі.

З погляду походження термінологія землеробства відзначається гетерогенністю. У термінології не спостерігається переважання запозичень, як у більшості українських терміносистем, що зумовлено давньою історією формування землеробства як галузі суспільної діяльності українців.

Запозичені землеробські терміни поділяються на власне запозичення та інтернаціоналізми (уживаються з тими самими значеннями не менш ніж у трьох неблизькоспоріднених мовах). Джерела запозичень: грецька, латинська, англійська, німецька, французька, перська та інші мови з переважанням грецизмів та латинізмів.

Опис системної організації землеробської термінології полягав передусім у виокремленні в межах конкретних тематичних груп лексико-семантичних парадигм, протиставлених за різними

семантичними ознаками (синонімічні, антонімічні). Оскільки термінологія землеробства, як і будь-яка інша терміносистема, є підсистемою лексичного складу літературної мови, такі типи семантичних відношень (і зовнішньо-, і внутрішньосистемних), як синонімія, антонімія, полісемія, омонімія, властиві їй повною мірою [10, с. 209].

Синонімія одна з основних проблем процесу кодифікації термінології, проте повністю позбавитися від неї не можливо, оскільки вона є свідченням динаміки і розвитку мовної системи. У пропонуваному дослідженні подано класифікації синонімів за такими аспектами: за ступенем тотожності семного складу (абсолютні синоніми та часткові синоніми); за структурою (однослови, композити, словосполучення); за морфемною структурою (спільнокореневі, різнокореневі). Факт наявності синонімів у сучасній українській термінології землеробства свідчить про недостатній рівень її впорядкованості, хоч це й пояснюється об'єктивними причинами. Часткова тотожність указує на функціонування двох різних, хоч і близьких за значенням, термінів. У терміносистемі землеробства представлено також варіанти (формально-структурні та ономасіологічні). Безумовно, надмірна кількість синонімів ускладнює спілкування, але водночас синонімія – це свідчення природного розвитку мови. Отже, опрацювання термінологічних синонімів, добір вдалого відповідника мають сприяти підвищенню рівня системності термінології.

Антонімічні відношення, виявлені в землеробській термінології, установлюються на основі полярного протиставлення значень одиниць абстрактної лексики. За структурним критерієм у терміносистемі виокремлено лексичні та словотвірні антоніми, за семантичним – контрарні, комплементарні та векторні.

Багатозначність у терміносистемі є зовнішньосистемною і внутрішньосистемною, формується на основі метафоричних, метонімічних та функціональних перенесень значень. У термінології вона небажана, проте виправдана як засіб мовної економії.

У терміносистемі представлено зовнішньосистемні лексичні омоніми, утворені в результаті звукового збігу різних за походженням слів (етимологічні), словотворчих процесів (словотвірні) та розкладу полісемії слів (семантичні). Міжгалузеві терміни-омоніми

землеробства усталилися спеціалізацією, адаптацією значення загальнонаукових термінів відповідно до системи понять терміносистеми-реципієнта [8, с. 175].

У термінології землеробства номінативні одиниці створюються засобами морфологічного та неморфологічного словотвору. Продуктивними також є аналітичні найменування (терміни-словосполучення).

Морфологічний спосіб творення слів представлений своїми основними різновидами: афіксацією, складанням та абревіацією. Афіксація полягає у приєднанні словотворчого форманта до твірної основи задля створення нової номінативної одиниці, що належить до певної ономазіологічної категорії (предметність, процесуальність, атрибутивність). Словотворчий формант є носієм словотворчого значення, який визначає семантику похідного слова. Він може бути і полісемічними, і синонімічними [5, с. 302].

Розподіл термінологічної лексики за різними галузями знання показав, що найбільшою кількістю латинської термінології послуговуються медицина та фізіологія, професійна підмова освіти і виховання, лінгвістика та право, що пов'язано з роллю латини як «Lingua Franca» у середньовіччі, коли більшість наукових трактатів писалася та друкувалася латинською мовою. Саме на Середні віки припадає становлення наукової термінології цих галузей наук.

Результати поділу іменників-латинізмів за морфологічною будовою вказують на те, що найбільш об'ємною є група похідних іменників, найменш чисельною – простих. Найбільша частина запозичених іменників з латині належить до високого та нейтрального стилів.

Перспективним вважаємо дослідження латинізмів з позиції їх типології.

Література

1. Акуленко В. В. Вопросы интернационализации словарного состава языка / В. В. Акуленко. – Харьков : Изд-во Харьковского ун-та, 1972. – 213 с.
2. Аракин В. Д. История английского языка / В. Д. Аракин. – М. : Живой язык, 2001. – 158 с.
3. Бойко Н. І. Українська експресивна лексика : семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти : [монографія] / Н. І. Бойко. – Ніжин : ТОВ Вид-во Аспект-Поліграф, 2005. – 552 с.
4. Войнова Е. А. Лексикология современного английского языка / Е. А. Войнова. –

М. : Просвещение, 1991. – 283 с.

5. Гак В. Г. Языковые преобразования / В. Г. Гак. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1998. – 768 с.

6. Ильиш Б. А. История английского языка / Б. А. Ильиш. – М. : ИЛИЯ, 1958. – 286 с.

7. Коломієць К. М. Новітні запозичення з англійської мови в німецькій суспільно-політичній лексиці / К. М. Коломієць // Вісник Запорізького державного університету. Філологічні науки. – 2002. – № 2. – С. 1–4.

8. Корунець І. В. Порівняльна типологія англійської та української мов / І. В. Корунець. – Вінниця, 2003. – 438 с.

9. Костюченко Ю. П. Історія англійської мови : Елементарний курс / Ю. П. Костюченко. – К. : Рядянська школа, 1996. – [2-е вид., випр. і доп.]. – 427 с.

10. Русанівський В. М. Староукраїнська і слов'яноноруська мови на тлі розвитку інших слов'янських літературних мов / В. М. Русанівський // Мовознавство. – 1997. – № 1. – С. 390.

Стаття надійшла до редакції 30.03.2015 р.